

ЗБІРКА  
ІВАНА ЛУЧКОВА

Рік 1917.

Число 9.

Бібліотека „Канадійського Фармера“.

# Як жив Український Народ

(Коротка історія України).

Ціна 15 цт.

Накладом »Канадійського Фармера«,

852 Мейн стр.

Вінніпег, Манітоба.

## „КОБЗАР“ Т. Г. Шевченка

Накладом Руської Книгарні вийшов КОБЗАР, передрук видання Тов. Просвіти у Львові.

»КОБЗАР« Т. Г. Шевченка. — Вага Шевченка і в історії українського і в історії загально людської думки безмірно велика. Він перший поставив українське письменство в рівень з письменством других народів і звернув на него увагу всего культурного світа; а виступивши борцем за права і волю пригнобленого люду, за правду і справедливість він своєю поезією прислужив ся і загально людському поступови. Вплив поезії Шевченка помітити можна і в чужих письменствах, а в своєму рідному він сплотив цілу школу письменників.

»Кобзар«. — 560 сторін з 53 гарними збразками і портретом Т. Г. Шевченка в двох томах..... \$1.50  
в гарній оправі..... \$2.00

### Ілюстрована Шевченківська Бібліотека у 24-ох Книжках.

Хто любить поезії нашого великого поета Т. Г. Шевченка, нехай купить собі всі 24 тих гарних книжок за такі гроші а не пожалує. — Ціна..... \$1.50

1. Причина. — З 2-ма малюнками і портретом
2. Катерина. — З 3-ма малюнками і портретом.
3. Тополя. — З 1-м малюнком і портретом.
4. Гайдамаки. — З 15-ма малюнками і портретом.
5. Черниця Маряня. — З 1-м малюнком і портретом.
6. Утоплена. — З 1-м малюнком і портретом.
7. Гамалія. — З 1-м малюнком і портретом.
8. Сова. — З 1-м малюнком і портретом.
9. Єретик або Іван Гус. — З 1-м малюнком і портретом.
10. Невольник. — З 2-ма малюнками і портретом.
11. Наймичка. — З 2-ма малюнками і портретом.
12. Відьма. — З 1-м малюнком і портретом.
13. Княжна. — З 1-м малюнком і портретом.
14. Москалева криниця. — З 1-м малюнком і портретом.
15. Варнак. — З 1-м малюнком і портретом.
16. Татарівна. — З 1-м малюнком і портретом.
17. Марина. — З 1-м малюнком і портретом.
18. Сотник. — З 1-м малюнком і портретом.
19. Петрусь. — З 1-м малюнком і портретом.
20. Тарасова ніч. — Іван Підкова. — Перебендя. — З 2-ма малюнками і портретом.
21. Русалка. — Як би тоб ідовело ся. — З 2. мал. і портр.
22. Назар Стодоля. — З 2-ма малюнками і портретом.
23. Збірник дрібних віршів. — З 7. малюнками і портретом.
24. Збірник дрібних віршів, про Україну та козацтво. — З 4-ма малюнками і портретом.

Ціна всіх 24-ох книжок лише..... \$1.50

Портрети Т. Шевченка по..... 25ц., 50ц., і по \$1.00

Вїзд Богдана Хмельницького до Київа..... \$1.00

**RUSKA KNYHARNIA**

848-850 Main St.

Winnipeg, Man.

# ЯК ЖИВ УКРАЇНЬСКИЙ НАРОД.

(Коротка історія України).

## I. Де живуть Українці і кілька їх.

Як піде наш чоловік, скажемо з Харківщини в Полтавщину, а тоді в степи на заробітки, аж до Херсону й Одесу, то скрізь він зустріне своїх людей, що так говорять як і він. Нехай він завернеться назад, піде Київщиною, Волиною, Поділлям, Чернігівщиною, — знову скрізь він побачить, що робочі люди говорять такою мовою, як і він, — де-неде хиба в чому відміна буде, а то все однаково — подібно зовсім до того, як отут написано. Отож на всім сїм просторі живе все одні наш народ.

Земля, на якій він живе, зветься Україна, а народ зветься Українці, і говоримо українською мовою.

Земля наша Україна велика. Починається вона від Карпатських гір та іде аж до Дону; а з північного краю починається від пинських лісових болот, що по річці Прип'яті, та тягнеться геть аж до Чорного моря. По цій землі течуть гарні і великі ріки: найбільша Дніпро, відтак Дністер, Буг, Дінець, Кубань та інші. Південні краї нашої землі обполікує Чорне Море. Є тут багато великих і малих міст: найголовнійше і найкраще — Київ над Дніпром, відтак Львів, Чернівці, Кам'янець, Житомир, Чернігів, Харків, Полтава, Катеринослав, Херсон, Одеса, Катеринодар та багато інших. Усього землі нашої України 13 з половиною тисячів квадратних миль, або, як простіше сказати, — коло 70 мільйонів фалеч. Народу українського живе на тій землі більше як 31 мільйонів.

Земля українська хоч уся при купі, та поділена між двома царствами. Найбільша частина її під Росією, і живе на російській Україні 27 мільйонів нашого народу в отсих вісьмох губерніях: Чернігівській, Київській, Полтавській, Харківській, Катеринославській, Херсонській, Волинській, Подольській та в частинах ще оцих одинацятьох губерній: Таврійської, Басарабської, Люблинської, Сідлецької, Гродненської, Мінської, Курської, Боронізької, Донської, Ставропільської та Кубанської.

Друга велика частка української землі під Австро-Угорщиною. Тут український народ живе зараз за російською межею, в східній Галичині, на східній Буковині та на карпатському Підгір'ю. Живе його там мільйонів з чотири. Окрім того, українські люди виселили ся з свого краю і живуть по всяких інших місцях Росії, а поза Росією живуть Українці в Румунії, в Туреччині, в Америці та по інших місцях.

## II. Наші предки і перші князі.

У давню давнину український народ жив невеличкими племенами; кожде плем'я звало ся по своєму: поляне, деревляне, дуліби, сіверяне, улучі, тиверці. В купу вони не єднали ся а кожде плем'я жило собі окремо, окремою громадою. Громада усьому й порядок давала. Звичайно в кождім плем'ю було своє місто або город; там на майдані сходила ся громада, і такі сходини звали ся віче. Віче міркувало про громадські справи і як воно присудить, то так і робить ся. Віче вибирало собі старшого, що звав ся князь. Князь уже і порядкував, слухаючи віча, і командував, як була війна. Хоч війни спершу було не багато; все то був народ хліборобський, а вільного степу було без краю, не було за що дуже і сварити ся. Часом хиба не помирить ся плем'я з плем'ям, посварить ся, то трохи й повоюють. Через те народ наш у ті часи до війни не звик і воєвигитий не був. Більше привчали його до війни сусідні хижацькі народці, бо вони нападали на наших людей, то треба було від них відбивати ся. Де-далі й князі заводили вже при собі повсякчасне військо: через те вони почали вбивати ся в більшу силу, тоді вже й віча не слухали.

Віра в них була така, що молили ся до сонця, до неба, до води, до землі, і тому подібного; над усім у них були боги: найстарший Перун, відтак Дажбог, Стрибог на інші. Доводилось їм мати діло з сусіднім грецьким царством Візантією. Греки були християне, і відтак і до нас почала заходити християнська віра; серед нашої землі вже в дев'ятому віці були християне, а в десятому вихрестилась у християнство київська княгиня Ольга. Поширив же у нас християнство її онук, князь Володимир. Під його рукою було вже багато землі, а на ній чимало свого й чужого народу: князував Володимир від Києва аж геть на північ далеко; на заході мав Галичину (що тепер під

Австриєю), і кругом на схід і на південь великі простори. Українська держава (царство) під його рукою була вже великою державою. Року 988-го Володимир вихрестився в християнську віру від візантійських Греків і оженився з грецькою царівною Ганною. Його заходами християнська віра почала ширитися скрізь по його державі. Володимир позаводив школи і звелів учити в них дітей. Так почалася в нашій українській державі просвіта. Багато дечого наші люди переймали від Греків.

Ще за живота Володимир пороздавав своїм синам на князюване землі; але як він умер, року 1015, сини його довго сварилися за батьківщину аж поки син його Ярослав за князював, над усією державою і підбив під свою руку ще й деякі інші землі. Вбився він у велику силу, зазнався з усякими королями й царями: одного свого сина одружив з грецькою царівною, двох других з німецькими князівнями одну дочку віддав за норвежського короля Гаральда, другу за французького короля Генрика I. Наша земля через те зазнаюмлювалася з чужими землями, наш народ переймав від інших народів те гарне, що було в них.

Ярослав, як і батько його, скрізь заводив школи. Сам він любив читати та розмавляти з ученими людьми; звелів попередкласти на тодішню нашу книжну мову деякі грецькі книги і завів бібліотеку (книгозбір) у Софійській церкві. Сю церкву звелів він грецьким майстрам вибудувати в Києві, і вона, з деякими відмінами й прибудовками, додержала ся й досі і зветься тепер Софійський собор. Князь Ярослав силкувався як краще упорядкувати лад у своїй державі; він почав заводити кращі закони і записувати їх на папір, а досі воно не записувалося; та книга, де почато списувати закон, зветься «Руска правда». Умер Ярослав року 1054-го.

Ярослав, як і батько його, скрізь заводив школи. Сам він ма своїми синами на п'ять частин, чи князівств. Такі князівства звалися тоді уділами. З того часу завівся у нас між князями такий лад, що найстарший брат звичайно брав київський уділ, князював у Києві і звався великим князем. Таким робом зробився Київ столицею нашої української, — чи як тоді казали — рускої, — держави. Як старший брат умирає, то замість сего великим князем стає підстарший брат, за ним третій і так аж до останнього брата. Такий був звичай, та самі князі не ду

же его шанували, а раз-у-раз спихали один другого з велико-князкого стільця.

Князів на уділи настановляли звичайно батьки, але часто народні віча сами собі вибирали князів, а нелюбих, то часом і скидали.

Кожний князь мав своє військо і ходив з ним воювати. Як намножило ся удільних князів багато, — погано стало народови під ними жити. Князі не обороняли добре свого народу від степових народців, що на нас нападали, від Печенігів, Половців, Турків та інших. Ні, князі воювали ся один з другим, щоб повідбирати у своїх же братів, чи інших родичів городи й землі. Один князь пічне другого воювати, нападе на его землю, городи і села поруйнує, попалить, людей побє. Найбільше змагали ся за столицю Київ — кому бути великим князем. Кілька разів брали Київ війском боєм, руйнували й палили, різали людей, до того довели, що великий та славний колись Київ звів ся ні - нащо. До війська треба було людей, — князі забирали хліборобів та інших робочих людей від роботи. Ще їм мало було свого війська, то вони кликали на підмогу проти своїх же військо від сусідних диких степових народів, наприклад, від Половців. Ті прийдуть помагати та й займуть у неволю цілі села з жінками й дітьми. Отак робили ті князі з своїм народом.

### III. Суперечки з Московщиною.

Тоді-ж почала ся суперечка й з москалями (руськими, великоросами, кацапами).

На північ від України жили зовсім чужі нам народці: Мері та Вєсь. Вони були фінської породи, фінською мовою й говорили і жили своїм звичаєм. З давна вже білороси й наші люде заходили в ті землі і там селилися. Де далі таких виходців ставало там усе більше та більше. Народці ті фінські були неосвічені, ніякого міцного ладу в них не було, і люде то були тихі, не войовиті. Через те оті зайди де далі все дужче над ними гору брали. Уже наші князі почали там і городи (міста) свої будувати. Живучи наші люде в купі з Мері та Вєсєю, попереміщували ся з ними. Фіни вихрестились на християнську віру, наші почали женити ся з фінками, а фіни з нашими дівчатами; одні в ругих переймали звичаї; мову свою фіни забували, а знов і наші люде багато дечого переймали від їх мови. З

обох тих мов і витворила ся нова мова, зовсім окрема від нашої, — московсва. Ми говорили по старому, по вкраїнську, а вони вже по новому, по московському. Було вже два народи, різні обличам, мовою, звичаями, одежою. Тільки-ж тоді ще і ми, і вони звали ся однаково — Русь.

Було вже там, на піночі, й князівство Суздальське та Володимирське; князі там були з нашого роду. Один з сих князів, Юрій, побудував там город Москву. Тільки-ж усе се була одна наша держава, і князі суздальсько-володимирські мусіли корити ся київському великому князеві. А се їм було не до вгоди.

Один з сих князів — Андрій Боголюбский збудував собі нову столицю, город Володимир на річці Клязмі і вбив ся в силу. Київського великого князя він не слухав, а хотів сам бути великим князем, та не в Києві, а в Володимирі; хотів щоб усею землею порядкувала не київська Русь (Україна), а московско-суздальсько-володимирська (Московщина). От він і надумав зруйнувати Київ, щоб его не було, а вся сила й краса щоб були в московськім Володимирі. Року 1169. він покликав на поміч Половців та напав на Київ, узяв его боем, спалив і зруйнував увесь. Андрієві суздальці-москалі, хоч самі й християне, любісінько палили церкви й монастирі. Грабили й везли з собою все людське добро. А людей і старих, і малих — усіх вирізували. Там з того часу так занепав, що ніколи вже не доходив до такої сили й розцвіту, як поперёд.

На деякий час зросло тоді в гору князівство Галицьке, або Червона Русь. Се був уділ нашої держави; але року 1198. за князював там волинський князь Роман, і сей князь зріс в таку силу, що підгорнув під свою руку й знеможену Київську землю. За сим розумним та смілим князем може-б ми й визволили-ся з біди, та року 1205. він поляг у бою з Поляками.

Була наша Україна богата і на землю й на всячину. Ставало й собі, було що й продавати іншим народам. Заводили ся школи, по трохи ширилась просвіта. Навчали ся наші люди всякого ремесла й умілости: будували гарні будинки, малювали добре малюнки, всякі інші гарні річи вміли виробляти. Народ був тямущий до всего, тільки не міг собі дати ради з князями. А ті князі думали не про добро людське, а про добро своє, про свою кишеню. Жадаючи собі все більшої си-

ли й богаства, руйнували князі рідну землю, віча й громади утискали, відбирали в них волю: робочих людей гнітили та накладали на них великі податки. Коли часом траплявся який путящий князь, то не міг сам спинити всіх. А московські князі, такі, як Андрій Боголюбський, ще додавали лиха. І довели князі рідну землю до великої біди, до занепаду, зробили з неї руїну, народ знесли так, що не міг уже він обороняти ся від хижих ворогів-чужинців.

#### IV. Татарське лихоліте.

А чужинців багато нападало на нашу землю: Авари, Угри, Жорки, Хозари. Упорали ся з сими — коли наскочили иньші степовики — Печеніги, а потім Половці; сі чинили нашому народови велику кривду. Та помалу побили ми Печенігів, почали брати гору й над Половцями, стали з ними вже мирити ся й родичати ся. Аж тут насунула нова хмара: Татари.

Татари не робили хліба, не мали ні сіл, ні городів, а кочували — переїздили степами з одного місця на друге. Жили з худоби, мали багато верблюдів, волів, овець, коней. Ще жили з війни, і були народом диким, войовитим, лютими були на війні руїнниками. Мали свою окрему віру. Порядкували старші, що звали ся ханами.

На Україну прийшли вони зі схід сонця, з далекої землі Азії, з-за рік Дону й Волги та з-за великого озера Каспійського. Спершу напали на Половців, а як наші дали помочі Половцям, то й на наших кинулись і на річці Калці страшенно нас побили року 1224-го. Завернули назад, але через 13 літ, року 1237, прийшли знову.

Українські князі ніяк не готували ся до сего нападу. Як і попереду, вони заводились, сварили ся проміж себе за князюване, а про оборону землі і в голову не клали. Через те Татарам легко було їх подужати.

Татарський хан Батий вирушив з трома сотками тисячів війська. Татари напали на Московщину та й підбили її під себе; потому насунули на Україну, взяли й зруйнували Київ і тоді пішли потопом по всій Україні. Орда йшла як пожежа, палила, руйнувала, вирізувала до ноги людей, топтала дітей кіньми. Вся Україна стояла в обгорілих руїнах, залита була кров'ю посипана людськими кістками. Хто ще був живий, — утікав у ліси, в очерети та в поліскі болота ховали ся.

П'ять років було те лихо, аж поки над усім нашим краєм запанували Татари. Батий з своєю ордою вернув ся в степи над Волгою й Доном і там осїв ся; а на завойованих українських землях покинув своїх начальників з війском. Татари ні в нас, ні в Московщині не переміняли порядків, не займали віри, zostавили, як були князїв, але над тими князями вже старший був Батий, а його посїпаки збирали з московского й з українського народу великі податки, а хто не міг платити, того вбивали або брали в орду. От до чого дограли ся українські князї, що й край свій, і себе самих попустили впасти в неволю!

Під сей час усе завмерло в нашім краю тільки галицький князь Данило, Романів син, силував ся якось визволити рідну землю. Під його рукою була, після першого татарского нападу, мало не вся українська земля і під його панованем край почав оживати, багатїти, ширила ся просьвіта, народ зазнайомлював ся з просьвіченими краями в західній Європі. Підчас другого татарского нападу його не було дома, — їздив до грецького короля сватати за свого сина його дочку. Вернувши ся, побачив край спустошений, поруйнований. Почав знову все впорядковувати. Він і з Батиєм так угодив ся, що хан не посилав до него своїх посїпак за податками, тільки що повинен був Данило допомагати хана своїм війском. Та він хотїв зовсім Татар збути ся. Він оженив сина Льва з дочкою угорского короля Белї, другого сина — з дочкою литовского князя Миндовга, заприятнив ся ще й з польським королем, тай з папою римским; папський посол коронував Данила на короля. Придбавши таких дужих приятелїв, сподївав ся король Данило вигнати Татар з української землі. Та родичі і приятелї помочи не дали, своєї сили було мало і довелось Данилови знов корити ся Татарам, хоч він і не допускав їм порядкувати в своїм королівстві. Як він умер року 1264-го, не було ніякого вже, хто-б опирав ся силі татарській. Татарські хани більш як 80 років панували над нашою землею — аж поки прийшла Литва.

## V. Україна з Литвою.

Литвинами люде звуть у нас тепер тих родичїв наших, що по письменному звуть ся Білороси: тих людей пригнали Литвою через те, що вони довго були під панованем правдивої Литви. А правдива Литва це зовсім инший народ, що жив на північ від Польщі, вздовж річок Двини й Німану, аж до Балтицкого

моря. Говорили Литвини зовсім іншою мовою і мали свою віру. Спершу сей народ був бідний, дикий, жив по лісах, пущах та нетрях. Колись українські князі навіть підбили його під себе на деякий час. Та потрохи почали Литвини вбивати ся в силу, і литовські князі стали вже нападати на Україну.

Зробивши ся дужою державою, Литва стала нападати на нас і протягом чотирнайцятого віку забрала всю українську землю вигнавши з неї Татар. З того часу Україна стала під литовскою рукою; тільки одну частку української землі — Галичину — пізнійше забрала Польща. Вкупі з українськими землями забрала Литва й білорускі. Тепер ми зовсім уже й на довго порізнили ся з Московщиною: Україна і Біла Русь були з Литвою і звали ся литовська Русь; московські давні князівства ще 200 літ були під Татарами, а потім вирости в самостійне московске царство, з столицею в Москві.

Литовські князі не переміняли порядків на Україні, тільки замість давних князів запанували Литвини. Та вони скоро поробили ся христіянами; не будши сами письменними, навчили ся письменства від нас і переняли з ним і нашу мову та й почали закони і все иньше писати тодішною нашою письменською мовою. Українці були осьвіченіші ніж Литвини, і хоч Литвини їх підбили, але Українці взяли над ними гору розумом та осьвітою, через те й українська та білоруска мова запанувала серед осьвіченіших Литвинів. Помалу литовська держава переробила ся на Українсько-Білоруску.

## VI. Україна з Польщею.

Та в Литви й України була сусіда Польща. Польська держава давно вже хотіла притулити до себе українсько-литовську державу. Як умер у Польщі король Людвик, зістала ся дочка Ядвига. Польські пани року 1386-го віддали Ядвигу заміж за литовського князя Ягайла і вибрали його на польского короля, а Ягайло за се обіцяв прилучити до Польщі всю Литву, Україну й Білу Русь.

Спершу країни нової польської держави Польща, Литва й Україна жили самі кожда своїм звичаєм і під своїм законом. Але польські пани хотіли, щоб не так, а щоб Литву й Україну переробили на Польщу.

Польські пани мали в своїй землі велику силу. Вони збирали ся на зїзд, що звав ся сейм, і той сейм давав порядок усій

землі: вибрав короля, як старий умирав, заводив усякими законами й громадськими справами. Король без сейму, без панів не міг нічого робити. Кождий пан мав право держати своє військо, у панів були міцні й збройні муровані замки серед величезних маєтків-земель і в тих замках пани жили як королі.

Мало не вся земля була панська, попівська або монастирська, і польський народ робив на своїх панів панщину. Тяжко жило ся робочому польському народови, легко й весело жило ся панам.

Отодіж то й українським та литовським панам схотіло ся такого житя. Ті панські права принадили й їх, — почали вони переймати польську мову, польські звичаї, католицьку віру (бо Поляки були католики), — аж поки року 1569-го зібрали ся з усіх трох земель пани та й постановили, щоби Литві трохи ще попустити самотійности, а українські землі прилучити до Польщі. Король польський почав роздавати панам українські землі: і порожні, і такі, що на них уже сиділи вільні хлібороби. Почали там польські пани оселяти ся, стали скрізь свій лад та панщину заводити, а з ними до гурту й наші пани-перевертні. Тільки не відразу се зробили. Спершу попускали людям — і тим, що вже там жили, і новим — більше волі — жити народови було можна добре. Тим часом пани повимуровували собі міцні замки, позаводили кождий собі військо та позахоплювали мало не всю землю на Україні. Тоді вже їм лекше було народ у ярмо запрягти. Спершу податки всякі накидали та відробіток, а далі так, що вже й тяжка панщина стала. Ще часом пани жили по великих містах, а землю здавали у посесію орендарям-жидам, — то ті за панів правили, забираючи з народу весь заробіток, бо треба-ж було й панови давати, і собі придбати.

А що вже знущали ся з людей і пани, і посесори, то й не сказати: як хто не слухав, того били й усякими карами карали; мав право пан і на смерть скарати свого підданого.

Польські пани та наші перевертні упосіджували скрізь і нашу мову, щоб перевернув ся народ на Поляків. А тут ще завела ся спірка за віру: хотіло ся панам, щоб і на Україні скрізь була католицька віра.

Наїхали на Україну католицькі ченцієзуїти та й заходили ся привертати наших людей до католициства.

Наші люде, перенявши християнську віру від Греків, так і держали ся того ладу і звали свою віру грецкою, православною або благочестивою. Поляки-ж були віри католицької. І католицька віра — християнська, тільки ріжнить ся дечим від православної. У католиків є найстарший архирей, зветь ся папа; він живе в італійській землі, в місті Римі і звідти дає порядок усім католикам. Тепер то він не має такої сили, а в старовину, то його слухали не то попи, а й князі, королі та імператори.

Так ото як намислили єзуїти завести католицьку віру на Україні, то вони хитро та мудро се почали: намірились завести унію церковну, то-б то спілку поміж православною та католицькою вірою. А та унія така: Українці можуть правити службу божу по своєму, а слухати мусять папи і так вірити, як він скаже; а як попи, пани і люде всі слухати муть папи, то той папа потрохи та помалу переробить православну віру на католицьку. Український митрополит Рагоза та архирей Кирило Терлецький та Іпатій Потій підписали ся нишком на унію та й відвезли Терлецький та Потій року 1595-го той підпис до папи наче-б то увесь український народ хоче пристати на унію. Тоді вже почали польські і наші поляшені пани, католицькі попи-ксьонзди та наші попи й архирей-уніяти заводити унію: церкви повертали на косцьоли, православних попів вигонили і примушували людей вірити не так, як вони хотіли, а так, як панам, ксьондзам та єзуїтам хотіло ся. З того повстала страшенна колотнеча, і колотнеча та не втихала увесь час, поки ми жили з Поляками.

Та й це ще не по всьому. Було в нашого бідолашного українського народу ще одно лихо.

### VII. Турецько-татарське лихо.

На півдні нашої землі — Чорне море, а над Чорним морем такий край, Крим зветь ся.

Там було тоді татарське царство: у Кримі жили Татари в містах і селах, а по степах, від гірл ріки Дунаю до річки Кубані, кочували ще чотири орди татарські. Над Кримом і ордами панував цар, що звав ся по їхньому хан.

Найкрайнійшими українськими оселями по ріці Дніпру були тоді міста Канів та Черкаси, — далі на південь степ уже був безлюдний; по ріці Дністру наші люди вже й тоді посели-

ли ся аж до Чорного моря. По безлюдних степах чабанували і Татари, і наші Українці. Часом сварили ся за пасовища, а більше мирили ся.

Коли це року 1453-го Турки, вийшовши з Азії, повоювали грецьке царство, і турецький султан запанував у грецькій столиці Царгороді або Константинополі, там де й тепер він сидить. Скоро після того турецький султан підбив під себе татарского хана. З того часу кримські Татари почали часто набігати на Україну і дуже рабували її. Турки, підгорнувши під себе багато християнських народів — Греків, Сербів, Болгарів, Молдаван, хотіли повоювати весь світ. Та й віра їх магометанська наказувала воювати ся з християнами. Ото-ж вони й підбурювали Татар нападати на Україну. А тит ще польський король та московський цар як засварять ся проміж себе, то й той і сей зараз підбурюють Татар, щоб нападали: король підмовляє, щоб на московску державу, а цар — щоб на польску. Чи на Москалів, чи на Ляхів нападуть Татари, а нам усе лихо, бо ми саме на татарській дорозі, то поперед усього й мусим відбувати. Отак, напр. року 1484-го кримський хан Менглі-Гирей, приятель московского царя Іван III. наїхав на Україну, поруйновав Київ, а людей-Киян за малим не всіх забрав в неволю.

З того часу Татари мало не що року стали набігати на Україну. Наскочить орда, села палить, добро рабує, людей убиває або забирає в неволю. Женуть тоді людей степом як отару: Татари верхи їдуть, а людей нагаями підганяють; ще й значать тавром, распеченим в огні, на тих місцях на тілі, де і в худоби. Пригнавши їх у Крим, продають на базарі так як у нас худобу. Котрі-ж старі чи слабі до праці не здатні, то тих віддають часом молодим хлопцям, а ті вчать ся на них стріляти або бють камінями, чи в морі топлять. А тії невольники, що продавались, повинні були вибути шість років в неволі, а тоді ставали вільні, тільки не могли нікуди йти з Криму. Котрих дужчих невольників, тих і закованих держали, випікали на лобі чи на щоках тавро: в день вони тяжко робили, а вночі держали їх у тюремних льохах, а їсти давали трохи, та й то такого, що й собака не буде їсти. Ще брали невольників на каторгу. Каторгами звали ся турецькі кораблі, галери, що веслами гребли ся. Так на таку галеру до весел садовили невольників і їх приковували. Ніколи вони з того місця не сходили.

Тяжко вони робили, і в сьвято спочинку не мали; люто їх бито.

Дуже любили Татари забирати гарних жінок та дівчат. І в Татар, і в Турків віра така, що можна мати не одну жінку, а кілька. Богаті пани, то й десятками мали жінок. Своєї жіноти їм не ставоло, то забирали наших та й продавали всім, хто хотів.

Часом невільників за великі гроші викупували родичі, коли було за що; часом сами невольники втікали. Тільки тяжко було втечи; доженуть Турки Татари та вб'ють, закатують, або очі повиймають, та й коли не доженуть, — то в степу безлюднім — без води й без їди — люди гинуть. Через те тікав мало хто.

Забирали Татари тяжко багато наших людей. От, напр., року 1575-го Татари забрали на Україні більше як 55 тисячів людей, 40 тисячів коней, пів міліона усякої худоби і без ліку отари.

От тоді заспівав наш народ тую сумну пісню:

Зажурилась Україна, що нігде прожити.  
Гей витоптала орда кіньми маленькі діти,  
Ой маленьких витоптала, великих забрала,  
Назад руки постягала, під хана погнала.

Та на оборону українського народу від польського й свого паньства та від татарського хижацтва виросло дві нові сили. Одна — то були братства, друга — козаки.

### VIII. Братства.

Братства — то були такі товариства при церквах, найбільше по містах. Члени їх звалися братчиками. У братчики йшли найбільше міщане, але приставали до них і селяни і козаки. Наприклад гетьман Сагайдачний записався у Київське братство з усім козацьким війском. Братчики скидалися грошми і за ті гроші робили своє діло, а діла в них було чи мало. Вони дбали про те, щоб були гарні церкви, помагали вбогим, заводили шпиталі — такі доми, де мали до смерті притулок немощні та старі люди, викупляли невольників з неволі татарско-турецкої та робили інші милосердні діла.

Ще їх діло було — дбати, щоб краще у нас було духовенству. Тоді українські архиреї були здебільшого з панів, з панської та королівської ласки й архиреями ставали. До кожного архирейства була земля — великі маєтки, а на тих землях жили піддані — селяни, що робили паньщину на архиреїв. Архиреї жили зовсім як інші багаті пани: в пишноті та в роскошах, підданих своїх тяжко кривдили; держали при собі військо і з тим війском часто по розбишацки нападали на сусідів, робили всякі иньші погані діла. Попів же дуже утискали і поводили ся з ними згорда. Ото-ж проти таких порядків і починають змагати ся братства, навіть жаліють ся на архиреїв царгородському патріярхови, бо він тоді був старший над українською церквою, — і патріярх помагає братствам і часом карає винних. Як настала унія, довело ся братствам раз-у-раз боронити православну віру від уніятства. Ще давнійше деякі багаті українські пани — такі, що ще не поперевертались на Ляхів (Поляків), от як Константин Островський або Хоткевичі, — почали заводити українські школи й друкарні, щоб печатати в них книги. Цим шляхом пішли й браства. Бачили вони, що польщизна та католицтво через те забивають українство та православіє, що наші люди були ще темні, неосвічені, а польське панство та попівство було вельми освічене, в науці та попівство було вельми освічене, в науці часом і дуже тямуще. Тому то братства заходили ся й собі заводити школи і позаводили їх дуже багато; заводили друкарні, щоб печатати в них для людської науки й просвіти книги. Через такі заходи на Україні де-далі ставало все більше та більше освічених наукою та розумних людей. Сі люди писали книги, а в тих книгах обороняли Українців та їх віру від польщизни та католицтва. Помалу-малу стала наша земля розумнішати, освічуватись, стало їй легше відбивати ся від польського панства та католицького попівства. За се дякувати мусимо братствам.

Але все-ж самі вони не мали-б сили оборонити наш народ від того лиха, яке на него насунуло. Та з межі народу виявилась нова велика сила — козацтво.

### IX. Козаки.

Козаками звали ся спершу вільні вояки-здобичники, що ходили на здобутки в степ розбивати чужих, а часом і своїх,

або йшли на службу до якого князя. Були козаки християнські й татарські, українські й московські. Я тут казати му тільки про своїх, українських козаків.

Звичайно козаки ходили гуртами і мали своїх ватажків, отаманів. Часом сї ватажки були з простого люду, а часом і вельможі пани. Бо козаки боронили землю від Татар, відбирали від орди людей-невільників та всяку здобич, — то-ж і панам було добре. От з таких панів був славетний ватажок князь Дмитро Вишневецький, прозваний Байдою (про него й пісню співають). Він збудував на острові Хортиці серед Дніпра замок, зібрав там козаків та й бив звідти на Туреччину. Помалу-малу козаки зовсім оселили ся на Дніпровім острові за порогами, через те стали звати ся Запорозкими козаками, а місце, де вони жили, — Запорозка Січ.

Туди в Січ тікали з наших міст та сіл усі ті люди, кому недобре дома жило ся: чи пани мордували, чи так не щастило, чи в гріх ускочив хто та кари сподівав ся, чи просто хотів чоловік погуляти військовою погулянкою, — гайда в степ у Січ! Запорожці не питали чоловіка, як він попереду жив, а приймали кожного, хто до них приходив, аби християнської віри був. Коли хто чим грішний був, — те їм було байдуже. Але коли хто в Січи прогрішав ся, то карали дуже: хто жінку заведе на Січ, тому голову відрубують, бо на Січи жили вони без жінок, хто украде — і того на смерть карають, а коли хто товариша убіє — живцем у землю з убитим закопають. Проміж собою жили просто. Усе їх житло звало ся кіш, а скремі частини війська жили в величезних хатах, що звали су курії. Усю старшину сами вони собі вибирали, а як хто не подобав ся їм, то й геть скидали. Найстарший отаман звав ся кошовий отаман, а були і курінні отамани. Найвище діло у козаків було — воювати з Татарами та з Турками. Смерти й муки вони не бояли ся, були смілі вояки, що на увесь сьвіт уславились. Стали їх називати лицарями, преславним запорозким війском.

Спершу козаки тільки відбивали ся від Татар, а далі почали вже й сами на них нападати. Часом суходолом підуть та побють, а часом посідають у чайки (великі морські човни) та Дніпром до моря, та Чорним морем до Турків, — доскакували й до самого Царєграду. Попалять, поруйнують, невольників з неволі повизволяють, здобичі наберуть та й назад. Часом

їм дуже щастило, а часом і били їх на морі: великі турецькі кораблі-галери розбивали з гармат (пушок) козацькі чайки та й топили козаків, або забирали в неволю. Та козаки на те не уважали і таки дуже давали ся в знаки і Туркам і Татарам.

Опріч сих запорозких козаків, були ще козаки й по містах та селах. Городові козаки ділили ся на полки, а в кожному полку старшував полковник а над усім війском гетьман.

Пани польські спершу раділи, що козаки захищають їх від Татар та Турків, а далі як побачили, що всякий хоче з під панського права у вільне козацтво вихопити ся, то й схаменули ся. Почали пани намагатись, щоб козаків було не дуже багато та щоб усіх їх у реєстри посписувати. Козаки того не хотіли. Почали пани й королі ломати козацькі права й вольности. Турецький султан попросив польського короля, щоб він спинив козаків, не допускав їх у море. Пани веліли козакам упинити ся, а козаки не слухали, бо Турки і Татари шарпали Україну. А тут народ на Україні бідує тяжко на панщині; заводять унію і велять людям вірити не так, як їм хочеть ся. Все се дротувало козаків, бо й вони були з того самого народу. Почала ся сварка козаків з панами та з королями. Почали козаки на панські добра набігати, руйнувати їх, панів та жидів-орендарів бити. Однак повставали козаки проти польського панського права за приводом своїх гетьманів Косиньського, Лободи, Наливайка... Та що-разу польське військо побивало їх, тяжко катувало або й на смерть карало повстанців. Побивши козаків, пани скидали й карали їх старшину, отаманів, а наставляли над козаками сами старших — з козаків, але що за панами руку тягли, до панства горнули ся.

Тільки на запорозку Січ не могли пани сягнути, — там собі козаки вільно сиділи. У Запорожців був і славетний гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. Чоловік се був учений, розумний, добрий вояка і добрий лад умів дати всьому. За єго гетьманованя козаки вбили ся в велику силу, пани бояли ся їх зачіпати, і ввесь час поки гетьманував Сагайдачний, Польща жила в згоді з козаками. Сагайдачний міг давати Україні добрий лад. Православна віра тоді зовсім підупала на Україні, не було ні митрополита, ні архирей — пішли на унію і висвятити нових не було кому. Унії чинили що хотіли. Сагайдачний закликав до Києва грецького патріярха Теофана і той

висвятив єму митрополита Йова Борецького та шість архирей у ті єпархії, де були уніяти. Багато повідбирав він в уніятів тих земель, які вони пограбували, відняв у них стародавній київський Софійський собор. Був він чоловік учений, сам дбав про просвіту людську і дав багато грошей та добра на школи. Панами волі не попускав, обороняючи народ. Від Турків теж відбивався добре, зруйнував у Кримі турецький народ Кафу та й визволив там багато невільників. Побивши, вкупі з польським війском, Турків під Хотином, він здобувся там тяжких ран і, вернувши до дому, помер 1622. року.

Після Сагайдачного погіршало нашим. Свою віру й просвіту боронили таки братства й новий митрополит київський Петро Могила. Сей Могила заводив школи, посилав хлопців учити ся в чужі землі, щоб наші люди були вчені і могли себе наукою боронити.

А козакам погіршало. Умер Сагайдачний, нікого вже було панам-Ляхам бояти ся, — почали вони ще гірше знущати ся над народом, почали знов утискати козаків. Знову знялася кривава завіруха, почали ся бунти, криваві повстання. Повставали козацькі гетьмани Тарас, Павлюк, Остряниця, та нічого не могли вдіяти. Народ стогнав у неволі, а пани розкошували. Пишний край була наша Україна, і була вона раєм панам, а пеклом робочому українському народови.

### Х. Богдан Хмельницький.

Та не міг народ до віку терпіти таке лихо. Року 1648-го спершу козаки, а тоді й увесь народ підняв ся проти польського пановання за приводом чигиринського сотника Богдана Хмельницького.

Богдан Хмельницький був давний вояка, бив ся не раз у бою, був і у неволи турецькій. Сам був чоловік розумний, добре вчений, ще й хитрий. Польські пани єго тяжко покривдили закинули в тюрму. Він утік, кинув ся на Січ, — Запорожці пристали до него. Він поїхав до кримського хана просити в него помочи, — той дав єму військо татарске. Тоді рушили на українські городи. Де вони йшли — скрізь городове козацтво приставало до Хмельницького. Пани висилали проти него військо, а він бив єго раз-у-раз: коло річки Жовті Води, під Корсунем, під Пилявою, під Зборовом та Збаражем.. Народ покидав хати й роботу та плавом плив до Хмельницького. Хто

немав шаблі чи рушницї, — брав косу, вила, коляку та йшов до війська. Збунтований народ по всьому краю бив панів, жидів, ксьондзів, — тільки той живий тоді зістав ся, хто втікав з України в Польщу. Милосердя не було: розлючений народ нікого не жалів. Не жаліли-ж народу й пани. Хоч і не могли вони з своїм війском побити Хмельницького, але де застукають купку повстанців, мужиків чи козаків, то без жалю вбивають, катують, мучать — на палї настромлюють, очи виймають, палять... Найбільше катував і знущав ся над нашим народом князь Ярема Вишневецький, український пан, що перекинув ся до панів-Ляхів, покатоличившись.

Нарешті під Зборовом Хмельницький так притиснув короля й панів польських, що король мусів мирити ся. Та на лихо тут злукавили Татари, злигавши ся з панами, — через те не міг Хмельницький таких умов собі добути, яких хотів. Одначе все-ж добув ся він дечого: між частиною України й Польщею мала бути проведена межа; ні Жидів, ні польського війська на Україні не повинно бути; віри православної Ляхи не мають зачіпати; козаків має бути 40 тисячів; уся старшина на Україні мусить бути своя, а не польско-католицька; гетьманом на усю Україну став Богдан Хмельницький.

Славно окритий, вернув Хмельницький до дому. Він думав, що тепер уже буде добре, та помилив ся. Український народ не міг пристати на таку згоду, яку зробив гетьман. Хмельницький не визволив людей з під панів і пани знову почали селити ся на Україні. Побачивши, що вертаєть ся стара біда, селяни знову збунтували ся, пани стали утікати. Почала ся у Хмельницького знову війна з Поляками. Та тепер народ був уже на него сердитий, не так ему помагав, а до того татарський хан, що прийшов на поміч, утік з бою під Берестечком, ухопивши з собою і Хмельницького. Козаків побито. В місті Білій Церкві Хмельницький написав нову згоду з Поляками, та згода та була ще поганійша ніж Зборовська і не довго вдержалася.

Почала ся нова війна. Козаки побили польське військо під горою Батогом. Татарський хан помирив ся з Хмельницьким і прийшов на підмогу під Жванець коло Кам'янця. Козаки й Татари облягли Поляків, — приходив панам-Ляхам край. Та хан не щиро помирив ся з Хмельницьким. Він так увесь час ро-

бив, щоб ні козаки не могли зовсім Поляків подужити, ні Поляки козаків, а щоб усе били ся, а Татари тимчасом, немов помагаючи, могли-б грабувати Україну. Отож хан знову зрадив і помирился з королем. Король помінив ся платити йому щороку великі гроші. Хан повернув до дому, а его Татари, йдучи, розсипались по Україні, забираючи народ в неволю. Хмельницький відійшов у глуб на Україну.

Тяжко було нашому краєви. Тисли Поляки, тисли Татари, а боронити вже нестало сили. Шість років воював ся народ з Поляками, уся країна була залита кровю, люди тяжко зубожіли. Підчас страшної народної війни ні хліб не сіяно як треба, ані яке инше діло не робило ся до ладу: люди були в війську і багато з них і зовсім не вернуло ся, полягли в бою, багато вернуло ся каліками, до роботи не годящими. А ще й те: де війна там села й городи з усім добром поруйнують та поपालять, хліб війском витолочуть... Така війна кривава з огнем і мечем шість років ходила по наших нещаснім краю!... Як же було народови не занепасти на силі?

Бачив се й Хмельницький, що біда, що вже нема сили, та й намислив з деякими полковниками й иншими людьми, просити помочи в московского царя.

У той час Московщина зробила ся вже царством, мала багато сили. Царював там тоді Олексій Михайлович Романов.

Одначе Москва помочи не хотіла давати, а козаки, щоб Україна пристала до Московщини під царську руку. Мусів Хмельницький і на те згодив ся. 8. січня 1654-го року Хмельницький з козацкою радою в Переяславі пристав під захист московского царя. Умови на яких Україна мала жити з Москвою, були такі: Україна мала бути цілком самостійним краєм з усіма своїми вольностями й правами; ані цар, ані московські пани не могли мішати ся в українські справи, не могли перемінати на Україні ладу, не могли порядкувати в нас. Гетьман міг мати справи з держцями инших держав і приймати від них послів. Гетьман мусів платити щороку цареві данину, але збирав єї сам, а Москалі не могли того робити. Цар-же обіцяв боронити Україну своїм війском.

## XI. Україна та Московщина.

Пристаючи до Москви, Хмельницький з своїми прихильниками думав собі так, що одновірна з Українцями Москва не

буде до України така лиха, як панська Польща. Одначе дуже швидко виявило ся, що між Україною та Москвою була велика різниця.

Повстанє Хмельницького вигнало з України все паньство. Панів більше нігде не було і панських земель, ані панських підданих. Усі люди були вільні. Посполиті люди, або мужики-селяне, сиділи собі на своїй землі вільними хліборобами та робили хліб; усі свої справи порядкували своїм громадским присудом. Міщани ремесникували або торгували, живучи також під своїм правом і присудом. Козаки служили у війську, мали землю, або часом яке ремесло чи кравство і правували ся своїм козацким звичаєм. Скрізь старшина, начальники були виборні: громади сільські вибирали своїх отаманів та судіїв, міста — лавників та райців, що давали лад городским справам та судили суд. Козацтво також вибирало собі старшину; сотників, полковників, судіїв та иньших і над усіми найстаршого — гетьмана. Гетьман порядкував усією Україною, слухаючи поради козацкої старшини; в важних випадках збирано на раду свою козацку громаду. Запорозка Січ ся й зовсім була на волі, роблячи все так, як хотіла, на своїх степах. Попівство було також виборне: громади вибирали собі попів, яких хотіли, а архирей тільки висвячували їх, як піп громаді був не до вподоби, то вона й скинула його; архирей, митрополит так само були виборні. Увесь лад на Україні був такий, що сам народ порядкував своєю справою.

Зовсім инший лад був у Московщині. Там народ не мав ніякого права, — він стогнав у неволі і робив паньщину гіршу, ніж наші попереду робили на своїх панів. Вибирчого начальства не було. Цар порядкував усім як хотів, сам наставляв скрізь старших начальників, а ті начальники — менших. Усі ці начальники-пани тяжко кривдили народ, обдирали його, мордували робочих людей. У Московщині була воля у панів, тільки не було волі робочому народови і жило ся бідолашним московским людям під своїми панами ще гірше, ніж у Польщі під польськими.

Та й віра хоч була і в Українців, і в Москалів одна, православна, але-ж де в чому відмінна наша від їхньої. Наш народ зважав більше на ту правду, яка написана в християнській книзі Євангелії, більше думав про те, як треба по правді жити, а

московський темний народ пильнував більше всякого обряду. У Москалів, наприклад, страшенно поміж себе попи і сьвітські люди сварили ся про те, як треба писати: Ісусь, чи Исусь, або як хрестити ся — двома пальцями чи трома. Московским папам та панам дуже не подобало ся, що серед нашого сьвященства й народу інші церковні звичаї й обряди. От напр., їм здавало ся страшним лихом, що у нас, як дитину христять, то обливають її, а не вмочають у воду. Такі малі речі здавали ся їм дуже важними.

Ще більша різниця була в просьвіті. У нас по всій Україні були школи низші, середні й висші, скрізь писали ся й друкували ся по школах і з книжок, учились і дома, і в чужі краї хто міг їздив, щоб засягти більшої науки, ширшого сьвіту. Москалі-ж були не вчені — і мужики й пани, наука, просьвіта здавала ся їм безбожним ділом. Як у Москві друкар Хведорович почав печатати перші книги, так вони думали, що се чортівське діло, — зруйнували друкарню, а самого Хведоровича замалим не вбили, — мусів бідолаха на Україну тікати. Уже згодом сам цар завів одну-однісіньку друкарню, щоб у ній друкувати церковні книги, а в нас тоді друкарень було вже 24. Усі наші звичаї били проти московских більше осьвітні, більше людяні і зовсім не такі, як у Москалів. Не так ми й говорили, не так і поводити ся, не так одягали ся, не так жили.

Але-ж Москалі думали, що красшого ладу, як у них, ~~у~~ нема. На інші народи вони згорда дивили ся. ~~Хто~~ не такий сшої віри, красших звичаїв, красшого життя, як у них — ~~нігде~~ лад і звичай має, як у них, хто не так живе й вірить як вони, — того треба присилувати, щоб він своє покинув, а жив, вірив, думав, говорив, одягав ся так, як Москалі. До того-ж московским панам, що підтоптали під себе свій робочий народ, було дуже не до вподоби, що народ на Україні був вільний, — коли-б ще й московський мужик не хотів волі! А папам та архиреям московским не подобалось, що на Україні попів та архиреїв вибирають: вони собі думали: се так і в нас, на Московщині, схочуть духовенство вибирати! У Московщині ~~наші~~ були покірними підніжками, рабами царскими, чи то »холопами«, так вони самих себе перед царем називали. Так само, як менші люди перед панамі хилились, так вони перед царем. А

на Україні вільне козацтво було тоді горде своєю волею і не називало себе вірними підданими московському цареві, а вільними. Се дуже не подобалось московському урядові (правительству). Ото-ж і завзяв ся той уряд завести на Україні свій московський лад. Та тільки-ж відразу сего не можна було зробити. Вони й заходили ся робити се спершу потрохи та помалу, а чим далі вже все дужче та дужче налягали.

## ХІІ. Руїна.

Суперечка між Україною та Москвою почала ся ще за життя Богдана Хмельницького, а як він умер року 1657-го, то зараз же послано в українські города московских воєвод і кожного з війском. Воєводи ті кривдили народ і знущали ся над ним. Новий гетьман Іван Виговский не знав що й чинити. Він силкував ся умовити московський уряд, щоб вони сего не робили. Московські пани його не слухали, а запомагали полковника Пушкаря, що хотів замість Виговского бути гетьманом і готов був дозволити московским воєводам панувати на Україні, аби собі вихопити ся в гору. Сей продайдуша Пушкар пристав з купкою своїх козаків до московского війська, що вже прийшло на Україну та й заходило ся порядкувати точнісінько так, як колись Поляки порядкували: палило і руйнувало села, різало народ. Виговский побив московске військо, повигонив воєвод, та не мав сам сили і далі встояти проти Москви і почав знову мирити ся з Польщею. А народ ненавидів Польщу, не схотів того, і скинув року 1659-го Виговского.

З того часу й почала ся страшенна колотнеча. Московський уряд спершу воював ся за Україну з Польщею, хотів щоб не пустити Польщі ні клаптя українські землі, але подужати не міг, помирился з Польщею, року 1667-го і поділив з нею Україну: Польща забрала собі край по правий бік Дніпра, опріч Київа, а Москва — лівий та ще й Київ. Тепер уже легше було вгамувати Україну: і Москва й Польща в двох заходили ся се робити. Збезлюдженій та знесиленій Україні тяжко було змагати ся з самою Польщею, а тепер було зовсім уже над силу.

На Україні стало тоді по два гетьмани, оден по лівий бік Дніпра, а другий по правий. Та ті гетьмани нічого не могли

вдіяти проти двох дужих держав, а як котрий з них починав опирати ся, то такому було лихо; от напр. польські пани вбили гетьмана Івана Виговського, а московські пани мордували в Москві а потім заслали в Сибір гетьмана Дем'яна Многогрішного. Московске і польске військо раз-у-раз гуляло по Україні, бо народ бунтував ся проти лихого ладу: і Москалі, й Поляки руйнували й палили городи й села, вбивали і калічили нещасних людей і заливали кров'ю увесь край. Один з гетьманів, розумний на смілий Петро Дорошенко, щирый оборонець української волі, довго боров ся за неї, та бачучи, що сам не подужає, він пробував був завзяти помочи в Турка. Думка була така: а може Турок буде кращий за тих христ'ян, що р'оздирали нещасний край? Та ще й те: Турок далі сидів — не міг з далека заводити свій лад на Україні, орду-ж татарску Турок би сп'няв, коли-б жив у злагоді з Україною. Та нічого не міг Дорошенко вдіяти проти більшої сили. Москва його подужала і вмер він у московській неволі.

Колотнеча не втихала, і весь край так зруйновано, що правобічна Україна мало не вся лежала пустинею, — без хат, без людей, — тільки вовки вили та сухі кістки тисячів побитого народу лежали по степах. Сей страшний час народ прозвав Руїною, бо й справді руїною тоді зробив ся увесь наш край...

### XIII. Пани з козаків.

Оттак занапащав ся наш край. Та тільки-ж не сами сусіди були за те винні, — винне було й наше козацтво.

За Богдана Хмельницького вигнано було з України все панство. Усі стали вільні, вся земля стала народним добром. Козацтво в сій боротьбі вело перед, давало всьому лад, — козацтву й припало найбільше землі та всякого иншого добра. Козацтво було й освіченіше за поспільство (мужиків). Через те козацтво незабаром убило ся в велику силу. Їму хотіло ся багатчати ще більше. Багацтво давала земля, то значне, старше козацтво й почало захоплювати ще не займані, а часом уже й займані землі. З поспільством, з мужиками, почало значне козацтво поводити ся з горда. Мужики сільські й міщане і вбогі козаки почали на значне козацтво гнівати ся, почали ся проміж ними та значним козацтвом сварки.

Московский уряд з тих сварок радів. Поки держав ся на

Вкраїні свій лад, свій громадський присуд; поки гетьмана, полковників і всю старшину вибирало козацтво та народ; поки козацтво було великою військовою силою, — доти ще не можна було повернути народ український в панську неволю. Треба так зробити, щоб ні козацтво, ні полковники, ні гетьман не мали сили, а вже сам простий робочий народ нічого не вдіє. Хитро-лукаво почали московські пани сварити проміж себе козацтво та козацку старшину; а побачивши, що поспільство ремстеує на значних козаків, почали ті пани й мужиків та міщан підбурювати проти них. Московський уряд так удавав, мов би він заступаєть ся за народ робочий, а народ і доймав віри, не збаючи яке лихо дожидає людей... Ворожнеча проміж козацтвом найбільше значним, та проміж поспільством (селянами хліборобами й міщанами) все більшала та дужчала.

Московські пани помічали гірших людей серед значного козацтва; вони їх приваблювали до себе тим, що цар дарував таким людям великі землі на Україні. Доскочить такої землі який ненажера, та й починає на ній порядкувати, а як на тій землі вже сиділи хлібороби й робили, то він уже вимагав від них усяких відбутків на землю, бо »вона, — каже, моя, — мені її подаровано«. Народ на таке ніяк не хотів пристати. Він думав, що вся земля на Україні була народня і ніхто не мав права дарувати її. Мужики часом тікали на вільні землі, часом сварили ся, бунтовали ся. Та вже тут московські пани оступали ся не за мужиків, а за того багача — полковника чи сотника, свого приятеля, та й примушували живосилом мужиків корити ся такому новому панови.

Де-далі таких пановитих людей ставало серед козацтва все більше та більше. Де-далі значне козацтво все дуже та дуже вбиволо ся в силу, топчучи собі під ноги народ. А народ, побачивши, що замість старих панів, має нових, почав і проти цих ворогувати, почав кривим оком ворожим поглядати на все козацтво. Через те, як котрий гетьман оступав ся за українську волю, за гетьманщину, то народ не запомагав єму. Та треба і те сказати, що дедалі, то серед значного козацтва все менше та менше було таких, що стояли за народню волю, а білше таких, що гризли ся з народом і проміж себе за маєтки, землі та за всяке інше багатство. Бачивши те, простий народ ду-

мав собі, що вже від цих козацьких панів не буде єму добра, а мав таку надію, що цар з Москви дасть добрий лад, визволить людей.

#### XIV. Гетьманщину скасовано.

Де-далі все не кращало, а гіршало. У Москві зацарював цар Петро Первий. На Вкраїні був тоді гетьманом Іван Мазепа. Цар Петро поводив ся з українським народом так, мов би весь той народ був єго кріпаком, невільником. Він порядкував козацким війском як своїм, раз-у-раз посилаючи єго в далекі тяжкі походи, силював козаків до важкої роботи; московські начальники знущали ся з козаків, кривдили їх і утискали; московські воєводи, московське військо тисли народ, кривдили єго, грабували. Так важко було жити Україні, що старий гетьман Мазепа не витерпів, почав відбивати ся від Москалів, закликавши на поміч шведского короля Кароля XII. Та Мазепа був з того значного козацтва, що панувати хотіло над народом, і народ не поміг гетьманови. Петро побив року 1709-го Мазепу й Карла і став мстити ся на Вкраїні за повстанє, мордуєчи великими муками та караючи на смерть людей. Тепер уже цар Петро був пан на Україні, що хотів, те й робив. Найбільше мордував тим, що забирав козаків на чужину на тяжку роботу, — копати канали (канали), робити фортеці (кріпости). Від тої тяжкої роботи, від хвороб, люди гинули тисячами і за п'ять років (з 1721 кінчаючи 1725) умерло так 20 тисячів козаків, а ті, що повернули ся — вернули ся ледві живі, усього збувшись. Найбільше впекла ся нашим робота на далекій холодній Московщині, — копали Ладозький канал; і доси про цю каналску роботу де-не-де ще сьпівають сумні пісні, а словом каналський — лають ся. Стогнала нещасна Україна, та не було змоги оборонити ся. Наказний гетьман Павло Полуботко озвався був за волю, але цар Петро закинув єго до тюрми в Петербурзі, і там він і вмер року 1724-го. Москва скасувала українську волю.

Тільки ще трошечки було тоді волі в Запорозькій Січи. Хоч Петро Первий і зруйнував її підчас війни з Мазепою, та Запорожці поки що таки держали ся. Аж ось на Москві зацарювала цариця Катерина Друга. Року 1775-го вона післала

військо та й зруйнувала Запорозьку Січ, а останнього кошового отамана Петра Кальнишевського без ніякої провини, закинули на віки в тюрму. Так упала остання оборона волі українського народу.

Усі вільні степи українські, усю землю народню, цариця Катерина пороздавала своїм генералам та панам, або й тим значним з козацької старшини, які щиро стояли за московський уряд. Козацьку старшину вона поробила панами, дворянами. Хліборобів, робочих людей вона віддала тим панам-шляхтичам у неволю, завівши року 1783-го панське кріпацьке право на Україні.

На правому боці Дністра Україна була ще під Польщею. Там після руїни козацтво зовсім занепало. Пани-Поляки знущали ся з народу. Не видержавши, народ почав перемагати ся. Такі бунтівники звали ся гайдамаками, а весь бунт сей прозвано гайдамащиною. Гайдамаки збирали ся купами й нападали на панів. Поб'ють їх пани війском, — вони затихнуть, а згодом знов повстають, бо не було сили терпіти панське знущанє. Року 1768-го запорожець Максим Залізняк злучив ся з сотником Гонтою, зібрав так багато гайдамаків, що почав замогати панів. Тоді цариця Катерина Друга прислала на поміч польським панам своє військо, і так гуртом побито гайдамаків. Кого піймано живим, тих страшно катовано: відрубувано руки, ноги, здирано з живих шкуру... Народ притих, причаїв ся.

Але польські пани так допорядкували ся, що незабаром польська держава зовсім знемогла ся, а три сусідні держави: Прусія, Австрія та Росія поділили Польщу проміж себе (1772-го та 1733-го року). Тоді Росія забрала собі правобічну Україну, а Австрія — Галичину, а року 1775-го й Буковину, що була в той час під Волощиною. (Ця українська земля Буковина ще від першого татарського лихолітя пішла від нас різно; від татар забрали її Волохи, а від Волохів — Австрія).

І стало ся так, що на нашій землі не було вільного народу: увесь народ став панським кріпаком; не панськими зостало ся тільки трохи з дрібного козацтва, та й тим була воля така, що недалеко від неволі сидить...

Тяжко боровсь український народ за волю та й доборовсь — до неволі...

## XV. Кріпацька неволя і визволенє.

Отак-то значне, багате козацтво зрадило свій народ. Укупі з ним добувало ся воно волі, а тоді перевернуло ся само на тих панів, проти яких бороло ся, та й стало панувати над своїм народом, називаючи ся вже »дворянством«.

Ці нові пани-дворяне з усеї сили дбали про те, щоб якомога дужче відрізати ся від народу, від мужика, щоб ніхто не подумав, що вони з таких саме, як і мужики, а щоб усім здавало ся, що вони справжні »дворяне«.

Як була Україна з Польщею, то тодішні українські пани, за для більшої паньскости, перекидали ся на Поляків, силкували ся у всьому бути такими, як польські пани; а тепер нові пани почали з усеї сили дбати, щоб у всьому бути такими, як московські пани. Вони покидали ту мову вкраїнську, якою говорить увесь наш народ і досі, та й переймали московську мову — стали говорити й писати по московському, переймали московські звичаї, побут. Так помалу нові українські пани зробили ся зовсім чужі своєму народови. Виходило так, що на Вкраїні живе мов би то два народи, дві національності: простий народ робочий були Українці, а пани — Москалі.

Погано було жити народови під цими панам. Рідко який з них був добрий до своїх людей, а більше були жорстокі. Народ робив тяжко, а як чим не догожав панови, то йому карано ще тяжче. Та серед народу думка про волю ніколи не вмирала, хотіло ся йому тої волі, та як її добути — народ не знав.

Народ дуже мало що розбирав у тих порядках, серед яких йому доводило ся тепер жити. Попореду, як був на Вкраїні свій лад, то і в суді, і в усяких урядових канцеляріях говорили вкраїнською мовою — такою, як говорить і досі наш народ. Папери писали також українською мовою, хоч трохи й відмінною від чисто-народної, та все-ж такою, що народ її дуже добре розумів. Так саме тою-ж українською списані були й усі закони, нею писали ся й усі накази. Через те тоді народ розумів той закон, під яким жив, і знав своє право. Він і позвивав уже до своїх інституцій знав який і де суд, яка і де канцелярія, і тямив з якою справою куди треба подати ся. А

коли приходив у суд, чи в канцелярію, то там до його говорили такою мовою, яку він розбирав. Через те чоловік міг собі дати якусь раду.

Як же вкраїнські порядки на Україні покасовано і заведено такий лад, як і в іншій Росії, то це все перемінило ся. Закони писали ся московскою мовою, і народ український нічого їм не розумів. Через те хоч би в законі й було що написано йому в оборону, то він не міг би цього й знати, не розуміючи того писання. Потім суди й усякі урядові інституції заведено зовсім не такі, як було попереду, і народ плував ся серед них, як серед лісу, і ніколи не міг дійти з ними якогось ладу. Коли ж він приходив чи в суд, чи в яку канцелярію, то там говорили до него по московському і всі папери давали йому писані московскою мовою, — бідолашний чоловік нічого їм не розумів і був як сліпий або глухий. А до цього всего треба додати ще те, що всі ті урядовці (чиновники), що сиділи по тих судах та канцеляріях, поводили ся з народом згорда, ніколи не хотіли йому нічого розказати, а тільки кричали на людей та лаяли їх та поштуркували ними. А правди серед тих урядовців було мало: вони про те дбали, щоб зробити по правді або хоч по закону, а тільки про те, щоб яко мога більше надрати з народа хабарів. Через те бідолашному народови нігде не було ні оборони, ні помочі.

До того ще народ був тоді темний.

Український народ здавна був дуже охочий до просвіти і за старого ладу по всі Україні скрізь, при кожній церкві, були нижчі школи, по городах середні, а в Києві була вища школа — академія. Наука в тих школах була тою мовою, якою народ говорив, — українською. Народ залюбки в них учив ся.

Та як скасовано українські порядки, то звідусіль стали вигонити й українську мову. Так саме як із суда так з урядових канцелярій, вигонили її й зо школи. Старі українські школи або покасували, або завели в них московську мову; по деяких городах уряд завів московські школи. Та вони були народови такі чужі, що діти довго не хотіли в них зовсім учити ся, а й тоді як учити ся стали, до добра така школа не доволила: вона тільки плодила тих судовиків та писарчуків, що знущали ся з народу та драли з його хабарі.

По селах шкіл не було, — там цього не дозволяли пани. Їм краще було, щоб народ заставався темний, бо як би він зробився освіченим, то він не попустив би над собою панувати. Коли-ж часом у якому не панському селі і була на велике диво, яка поганенька школа, то з неї знов таки не було добра: учено в ній по московському, а народ тої мови не розумів, і ніякого путя з тої науки не було та не могло бути.

Так і блукав наш народ у темряві і не знав куди вийти. Чув, що йому болить, а які ліки від того болю, — не відав. Часом де-не-де не витерплювали люде, бунтувалися, та з того їм краще не ставало: їх дуже швидко втихомирювали, карали і знов усе затихало. І здавалося, що й кінця-краю тій неволі не буде.

У кожного народу на чолі його стоять найбільше освічені й тямущі люде, що ведуть перед у науці, добиваються кращого життя, кращих порядків. Такі люде звуться чужомовним словом інтелігенція. На Україні у XIV. віці інтелігенція була з панів, бо народ був неосвічений. Як пани відцуралися від народу, так саме відцуралася його й інтелігенція, що з тих панів виходила.

Але помалу почали серед інтелігенції прокидатися інші люде і де-далі все їх ставало більше та більше. Сі люде бачили, яку то велику кривду люде чесні, добрі, наукою дуже освічені. Вони знали, що по чужих краях народ уже добився або добивається собі волі й кращого життя; знали й про те, що український народ колись мав свою волю й кращі порядки, та все це занасталося. Через усе те сі люде, хоч сами й з панів були, а надумалися, що їм треба оступати за робочий народ, добивати йому волі, освіти, кращого життя. Вони почали писати про це в книжках та ще й у книжках, писаних українською мовою, щоб і народ міг їх розуміти, коли йому хто письменний те прочитає. Вони любили свій край, свій народ і розуміли, що українська інтелігенція відрізнившись від народу мовою, зробила дуже погано, бо народ залишився темний, і нікому було направляти його на кращий лад. Через те вони думали, що інтелігенція і народ повинні гворити одною мовою — українською і тою-ж мовою вчилися й писати.

Перший надрукував книгу українською народною мовою

року 1798-го полтавець Іван Котляревський (книга звала ся »Енеїда«); трохи згодом харківець Грицько Квітка у своїх гарних повістях списував жите простого сільського народу, показав який той народ гарний і прихилив тим до него людей з інтелігенції. Писали вкраїнською мовою й інші люде, та спершу всі говорили дуже обережно, не насмілювались. Незаб'аром виявив ся новий письменник — Тарас Шевченко (народив ся 1814 р., умер 1861 року). Він був за молоду паньским кріпаком у Київщині і сам зазнав того лиха, від якого весь народ стогнав; потім добрі люди його викупили, він багато вчив ся і мав великий хист до писаня віршів. Він написав цілу книгу віршів, що зветь ся »Кобзар«. Там він описував жите вкраїнського народу, розказував, яку муку терпить у кріпацкій неволі робочий народ, як погано жити Україні через недобрі порядки, як знущають ся з людей пани й начальники. Він смілим та щирим словом закликав Українців до того, щоб вони поламали неволю і завели на своїй землі кращий лад. Все це було написано по правді і так гарно, що Шевченкові вірші зразу приєднали дуже багато людей до того гурта, що стояв за народ.

Заведено навіть таємне, нишком від начальства, товариство, що звало ся »Кирило-Мефодіївське братство«. Це »Братство« хотіло, щоб скасувати кріпацку неволю, дати народови землю, освідчувати народ українською мовою, скрізь завести на Вкраїні і по всій Росії вільні порядки, а всі славянські народи (Українців, Москалів, Білорусів, Поляків, Сербів, Болгар, Чехів та ин). злучити в одну державну спілку (федерацію, але так, щоб кожен народ на своїй землі мав собі волю своїм народним присудом, як хоче порядкувати ся.

Одначе року 1847-го це »Братств« викрито, братчиків позамикано по тюрмах, а тоді позасилано в заслани, а Шевченка, заслано в Азію, в салдатску неволю, де він і пробув десять літ. Українські книжки (напр. Шевченкові вірші) однімано й палено.

Після смерти царя Миколи І-го у Росії жити полегшало. Тоді завернули з неволі й »кирило-методіївських« братчиків. Один з цих братчиків Опанас Маркович та його жінка Марія написали книгу по вкраїнському: »Народні оповідання«, підписавши її: »Марко Вовчок« (мов би так звав ся той, хто напи-

сав книгу). В ній описано було тяжке кріпацке жите, і кожному було видно, що неминуче треба було дати паньским людям волю. Тоді вже по всій Росії було багато людей, що цего хотіли. Сам цар Олександр II-ий приставав на те. І таки воно й зробило ся: року 1861-го-випущено людей на волю.

А в Галичині та на Буковині, що були і доси є під Австрією, людей визволено ще попереду, року 1848-го.

#### XVI. Від скасування кріпацтва до нашого часу.

Здавало ся, тепер уже в Росії заведуть ся кращі порядки, а через те й Україні буде легше жити. Воно і справді заведено новий суд і землю. Та в них згодом віднято й ту невеличку волю, яку їм спершу дано. Порядки хоча й перемінили ся, та жити під ними було тяжко. А ще тяжче через те, що всяке начальство не додержувало й тих законів, які були, а робило так, як йому хотіло ся. Люди не мали ніяких прав і завсїгди могли сподівати ся собі якого лиха від чиновницької самоволі. Хлібороби-селяни, вийшовши на волю, не скрізь мали землі стільки, скільки було треба, а як народу намножило ся, то й зовсім землі стало мало, а податки й інші повинности були тяжкі. Народ хоч і жив на воли, та де-далі все дужче та дужче біднів. Робітникам по фабриках та заводах также робота була тяжка, а плата мала.

На Україні, опріч всего того, було ще й своє лихо.

Повсіх краях такий лад, щоб у школі вчити тою мовою, якою діти і весь народ говорить, — се, щоб розуміти науку. Такою мовою складають і книжки, щоб люди, читаючи, могли їх розуміти. Тою-ж мовою пишуть закони щоб усі люди розуміли і знали своє право і свою повинність. Коли-б і в нас на Україні був такий добрий лад, то треба було-б, щоб українською мовою писано книги й усякі закони. Одначе так не зроблено.

Українські школи заводити не дозволено, а заведено московску. Науку чужою мовою наші діти дуже мало розуміють, і через те народ і доси зостаєть ся дуже темний. Книжок, які він міг би розуміти, не можна було видавати, бо вже року 1863. заборонено друкувати українські книги, а найбільше наукові, такі, в яких розказуєть ся народови про те, що він мав у старовину на Україні волю, або такі, де описують ся кращі порядки

по чужих землях і як люди ті порядки завели. Згодом ся заборона наче почала була трохи забувати ся, але року 1876-го заборонено українське письменство в друге, ще суворіше: ні наукових книжок, ні дитячих, ні перекладів з чужих мов, ні газет — нічого не можна було друкувати по українському.

Через се народ зістав ся зовсім без усякої науки, без усякої освіти і блукав у такій темряві, що не розбирав, хто йому ворог, а хто приятель.

Народ бачив, що було освічене, говорило московскою мовою, що наука скрізь була тою-ж мовою, а ту мову українську, якою він говорить, усі зневажають, глузують з неї, знущають ся. І народ став думати, що тільки московскою мовою і можна освічувати ся, тільки через неї й можна стати тямущим, ученим чоловіком. Сею мовою говорили пани, і народ став звати її »панською« мовою, а свою українську — »мужицкою«, »хахлацкою«. І став він »панську мову шанувати, а своєї мови соромить ся.

Людей, що розуміли, як усе те недобре і хотіли уступити ся за права українського народу, було дуже небагато. Одначе вони не покидали робити свого діла. Їм не можна було виявити свої думки на російській Україні, вони почали, печатати про се книги по інших державах, за кордоном, і найбільше в Австрії.

В Австрії, після довгої колотнечі, з року 1867-го зовсім уже заведено конституційний лад. Тоді й тим Українцям, що живуть у Галичині та на Буковині, стало легше дихати. Хоч вони ще й доси бідують і над ними велику силу мають багаті польські пани, та все-ж тут народ уже добив ся деяких прав і може освічувати ся своєю мовою. Тут у школах, у гімназіях і в університетах учать по українському, тоюж мовою, книги і газети, щоб нарід міг з них навчати ся.

Отуди, найбільше в Галичину, й почали посилати свої писання народолюбні люди з України російської. Вони говорили там, що треба Україні і всій Росії волі, хліборобам треба землі, робочим людям доброї плати, усьому народови освіти в українською мовою. Найвидатніший з сих письменників був Михайло Драгоманов.

Писання сих людей доходили й на російську Україну. Спер-

шу їх читала тільки інтелігенція, а далі почали читати й робочі люди та й собі так думати, як там написано. Тичас м і по всій Росії вже говорили тямущі люди, треба народови дати волю, завести кращі порядки, тоб то — конституційний лад. Клопотали ся про се люди, була через те й колотнеча велика.

Року 1905. після нещасливої японської війни, всім уже стало добре видно, що треба російські державні порядки перемінити, і за малим не весь народ став сего добивати ся.

17-го жовтня цар Миколай II-ий видав маніфест про те, що без виборних від народу не може бути видаю нї одного закону. 27. квітня 1916. року зібрала ся в Петербурзі перша російська Державна Дума (Государственная Дума) з виборних від народу послів.

Тоді всі народи, які живуть у Росії, почали добивати ся собі прав, погуртувавши ся в політичні товариства, партії. Українці (і інтелігенція, і робочий сільський та міський народ) також позакладали політичні партії і кожда партія виставляла свої вимагання: як треба перемінити порядки по всій Росії і в себе дома, на Україні...

Зважаючи на те, що в Росії не один, а багато народів і кожен народ хоче жити по своєму, хотіли: щоб кожному народови на його землі була воля порядкувати ся, як він сам хоче. Задля сего треба, щоб кожен народ сам собі вибирав свою народну раду (сойм). Державна Дума повинна подякувати тільки такими справами, які будуть на всю державу, а всі справи краєві повинна рішати краєва народна рада, бо сам народ найкраще знає чого йому треба і як упорядкувати своє діло. Такого порядку хотіли для свого краю й Українці, щоб на Україні була своя Українська Народна Рада.

Року 1906-го заборону на українську мову в Росії скасовано, і стало вільно видавати для народу наукові книги й газети. Хоч волі слову ще й не було, та все-ж і в книжках, і по таких українських газетах та місячниках, як «Громадська Думка», «Рідний Край», «Нова Громада», «Вільна Україна» та інші, почали ширити ся оті думки і розказувати ся, що треба робити, щоб усього того добити ся.

# КНИЖКИ ПРО ТЕПЕРІШНУ ВЕЛИКУ СВІТОВУ ВІЙНУ

## і книжки про війни з часів давніших

ВЖЕ ВИЙШЛА З ДРУКУ НОВА КНИЖКА. - Г. Ф. СЕМЕШКО.  
»В ЧАСИ ВІЙНИ«

(Хроніка з життя засланців на Сибірі в часі цієї страшної війни).  
Книжка видана накладом Української Федерації Соціалістичної  
Партії в Америці, містить 96 сторінок друку, ілюстрована багато  
малюнками. — Ціна..... 40ц  
Велика Революція на Острові Питкейрн. — Ціна..... 10ц  
Як Болгари здобули собі свободу. — Ціна..... 15ц  
Провидіння Боже все Чуває. — Інтересне оповідання з часів На-  
полеонської війни сто літ тому назад. — Ціна..... 25ц

### НОВІ КНИЖКИ.

#### З ТЕРЕНІВ ВЕЛИКИХ ВОЄН

#### РОСИЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.

Збірка начерків із життя теперішнього війська і життя козаків;  
кровавих боїв нинішніх днів і днів минулих.

#### ХОЧЕТЕ ЗНАТИ

Причини і початки революції в Росії; арештування міністрів;  
як бувший цар Імператор Романов зрештував і як випускали  
людей з в'язниць. — Не пожалуйте 50 ц., а ми вишлемо вам сю  
величезну книжку на 160 сторінок з багатою кількістю образків.

#### З РОКІВ ВІЙНИ.

Сатиричні Ілюстрації з Європейської Війни. — Оповідання,  
Відомості і Інформації про Український Царізм, про старий  
край і Америку. — 150 образків. — Ціна..... 30ц

#### АТЛАСИ І МАПИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.

Воєнні мапи Європи з королями і з статистикою війська.. 25ц  
Найновіший Атлас, обнімає мапи цілого світа, гарно оправ-  
лений. — Ціна ..... \$1.50  
Великий Ілюстрований Атлас, кожному потрібний під нинішню  
пору. — Ціна ..... \$3.00  
Кишенковий Атлас Цілого Світа. — Ціна..... 30ц  
Кишенкові мапи всіх держав і територій Злучених Держав. —  
Кожний лист на окремій картці. При замовленні треба подати  
якого листу мапу вам вислати. — Ціна одного листа..... 25ц

### НОВІ КНИЖКИ

Як Чоловік Зійшов на Пана. — Інтересне оповідання В. Будзи-  
новського. — Ціна..... 50ц  
Перли Шумки та Вигадки. — Зложив Л. Лопатинський... \$1.00  
Оповідання. — О. Стероженко..... 15ц  
Оповідання. — П. Куліш..... 15ц

ЧИ ЧУЛИ ВИ ПРО ЧАСОПИСЬ

# „КАНАДИЙСКИЙ ФАРМЕР“

Є се найстарша, і найбільша, національна, популярно - просвітна й політична часопись для всіх верств Українського народу, а виходить у Вінніпегу кожного тижня в п'ятницю.

Хто не чув ще про сю часопись і не читав

## „КАНАДИЙСКОГО ФАРМЕРА“,

повинен конче пізнати сю незвичайно цікаву і хосенну для кожного часопись. В тій цілі треба вислати лише два долари адресуючи докладно: —

**CANADIAN FARMER**

**P. O. Box 3656 St. B.**

**Winnipeg, Man.**

А будете діставати через цілий рік сю часопись.

І певно, хто лише через один рік буде читати пицьно »Канадійський Фармер«, остане постійним його передплатником, та іще буде з запалом заохочувати до передплати сеї часописи своїх сусідів і знайомих. А се тому, бо часопись »Канадійський Фармер« подає своїм читачам найхосенніші відомости, які дотичать нашого народного життя і добробуту, найновіші важні вісти з краю, держави і цілого світа. До того від часу до часу часопись містить гарні образки, смішні або сатиричні і т. ин.

Крім того в кождім числі »Канадійського Фармера« друкує ся найцікавіші повісти і наукові статі наших і чужих знаменитих писателів...

А що? Чи-ж не варта передплачувати такої займаючої і дешевої часописи? Тож не відтягайтесь, не надумуйте ся довго добрі люди, лиш чим скорше шліть передплату на

**»КАНАДИЙСКИЙ ФАРМЕР«,**

а запенумерувавши сю часопись, будете мати в ній найліпшого приятеля, а тим причинитесь також не мало до піднесеня нашої української преси у прибраній Вітчині.

»КАНАДИЙСКИЙ ФАРМЕР« друкує ся на 8 сторін великого формату і його читає приблизно 15,000 людей. Передплата з огляду на високу ціну паперу і ин. друкарських приборів зістала піднесена з \$1 50 до \$2.00, але зате кождий передплатник дістає гарну премію вартости 50 цт.

---

Передплату треба слати на адресу: —

**CANADIAN FARMER**

**P.O. Box 3656-B.**

**Winnipeg, Man.**